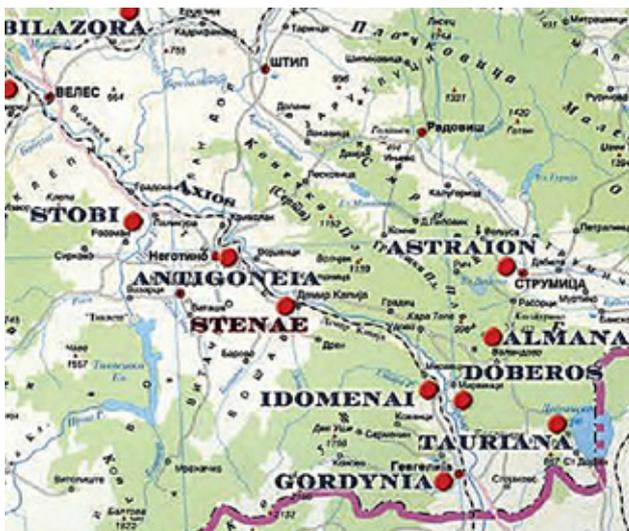

Викторија СОКОЛОВСКА
Археолошки Музеј, Скопје

РЕЛИГИЈА И КУЛТОВИ ВО ХЕЛЕНИСТИЧКО ВРЕМЕ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Клучни зборови: Религија, култ, Повардарје, Исар-Марвинци-Доберос, Демир Капија-Стене, вазно сликарство, ликовни претстави, теракоти, релјефи, Дионис, сценски претстави, сатирски игри, Кибела, Диоскури, светилиште, Афродита, locus sanctus.

Апстракт: *Врз основа на историските околности и сознанијата добиени преку археолошките истражувања на античките градови, авторот на текстот го определува времето кога започнува пробивот на хеленските култови и религијата среде пајонската популација во Повардарјето. Земјата ја предвид расположливата граѓа како непобитно материјално сведоштво, ги дефинира божествата прифатени и почитувани од страна на автохтоното население во хеленистичкото време на територијата на Република Македонија.*

Хеленистичкиот период е време на големи промени. Тие започнуваат и во голема мера се насетуваат уште во текот на класичната епоха, кога културниот развој на антиката преживува еволуција, којашто подоцна ќе достигне кулминација. Како неминовна последица на историските настани што се одиграле во меѓувреме, хеленистичкиот период доживува трансформација што ќе остави видни траги врз широките простори на античкиот свет. Тоа се одразува во сите домени на животот, при што доаѓа до пресврт во сфаќањата на луѓето, се менува содржината и смисолта на постоењето, односот кон материјалните и духовните вредности.

Овие промени во најголема мера се јавуваат како последица на освојувањата на Александар Македонски, време кога целокупното внимание се свртува кон источните земји на Медитеранот. Основањето на градовите во новосоздадените кралства на Птоломеите и Селеукидите и нивниот брз и сестран напредок, го привлечно вниманието на медитеранскиот свет. Како последица на богатото окружување, во градовите доаѓа до голем прилив на население. Александрија го заземе водечкото место во севкупниот живот, преобразувајќи се во град на мултиетничко и мултикултурно средиште на Источниот Медитеран.¹ Во таква

крајно измешана средина ќе дојде до големи промени во содржината на живеењето. Адаптирањето на дојденците во ново окружување ќе наметне промени во дотогашниот начин на живеење. Притиснати од насушната потреба за опстанок во нови услови, луѓето биле подготвени на промени дури и во духовните сфаќања, кои дотогаш претставувале составен дел на нивното битие. Ваквото мешање на популациите и сестраните меѓусебни контакти што ќе произлезат од тоа, ќе наметнат и прифаќање на локални култови и обраќање кон нови божества, во знак на барање помош и среќа за подобар живот. И како завршна фаза на тие промени, сега доминантно место ќе заземе појавата на култ кон владетелот, кој ќе има значајно место во животот на медитеранскиот свет.

Ситуацијата во Македонија е поинаква. Макар што ги задржала границите и сите придобивки на развиена земја создадени за време на Филип, освојувањата на Александар довеле до енорно намалување на популацијата во Македонија. Брзиот развој на источните новосоздадени центри, особено по смртта на македонскиот крал, не можел да го сопре одлевањето на населението. Огромен број Македонци ја напуштале својата земја и се населувале во градовите на новите хеленистички кралства во потрага по подобри животни услови.²

Македонија доживува уште една катастрофа што ќе ја измени состојбата и видно ќе го намали бројот на постоечкото население. Пробивот на Келтите од 280/79 година, кои на патот кон Делфи ги прегазиле Пајонија и Македонија, ќе остави пустош со длабоки последици. На територијата на Пајонија оваа појава веќе одамна е забележана. Проучувањето на материјалните остатоци од античките населби покажа забележително отсуство

¹ Mikalson J. D., 2006, 208.

² Adams W. L., 2006, 36.

на археолошки наоди што би можеле да припаѓаат на ова време.³ Оваа ситуација секако се должи на осиромашувањето на градовите, но и поради драстичното намалување на бројот на популацијата. Експанзијата на Дарданците, која се одвива во меѓувреме, е резултат на оваа ситуација. Користејќи ги настанатите околности што им погодувале, Дарданците континуирано се ширеле кон Јужноморавскиот регион и во Скопско-кумановската област, освојувајќи ги овие пајонско-агријански простори.⁴ Дури за време на кралот Филип V, со преземањето на Билазора, експанзијата на Дарданците кон југ ќе биде сопрена и македонските градови ќе доживеат обновување и ќе се вратат во некогашниот сјај.⁵

Просторот што не интересира нас уште од времето на преодниот период и железното време припаѓа на пајонската популација, а времето за кое зборуваме е период кога Пајонија како држава го доживува својот крај и набргу ќе стане составен дел на Македонија. Тоа е време на 3. - 1. век пред н.е.⁶

Култовите кои се во ова време практикувани на просторот на Република Македонија најмногу се поврзуваат со Долината на реката Вардар. На оваа тема е пишувано во стручната литература во повеќе наврати. Укажувано е на патиштата и правците на нивниот пробив на нашето подрачје. Наодите се анализирани опширно од аспект на ликовно-стилска и иконографска гледна точка, при што е дојдено до значајни сознанија со заокружени целини.⁷ Археолошките истражувања направени во поново време доведоа до некои сознанија кои бараат пристап на темите од аспект на историските настани што ги зафатиле и нашите простори во хеленистичкото време. И повторно ќе се задржиме на долината на реката Вардар, која како природна комуникација меѓу Егејскиот басен и внатрешноста на Балканот во сите периоди на антиката ќе биде од интерес. Но во контекст на прашањето за култовите практикувани во Повардарјето, се наметнува потреба да се вратиме назад неколку века и да се потсетиме на култот на Сонцето што го практикувале Пајонците токму на овие простори.

Соларниот култ

Археолошките ископувања на некои локалитети во Повардарјето, кои започнаа во 1976 година

³ Соколовска В., 1991, 214.

⁴ За етапите на дарданската експанзија види В. Соколовска, 1990.

⁵ Микулчиќ И. 1999, 180.

⁶ Соколовска В. 1986; Петрова Е. 1999.

⁷ Битракова Грозданова В., Во повеќе наврати, со

Сл. 1 Приказ на сонце. Дерони. Откодрахма. Крај на 6. век пр.н.е.

и со извесни прекини траат до денес, доведоа до драстичен пресврт во сознанијата што владееше дотогаш во науката. Откритијата кои беа направени осветлија еден период од праисторијата на Македонија, при што е определен еден историски период, период на железното време, дефиниран со свои карактеристики од сите релевантни аспекти, во прв ред етнички и културен.⁸ Теренските истражувања на населбинските остатоци и некрополите на локалитетите во околината на Гевгелија и Валандово изнесоа на виделина една оформена култура на популацијата, со јасни карактеристики на духовната страна од животот.⁹ Притоа е уочен однос кон починатите со установен ритуал од кој не се отстапувало, со необичен пиетет кон умрениите. Она што е во моментот од интерес за нас е почитта на популацијата кон Сонцето, впечатливо манифестирана во секоја пригода и на секој можен начин. (Сл. 1).

Почитувањето на Сонцето има длабока старост. Како извор на животот и се што се раѓа во природата, Сонцето е почитувано кај многу народи, но паѓа в очи неговата изразена појава во медитеранските цивилизации, особено присутна во Египет. Оттаму, со посредство на Крит и преку Анадолија стигнало на јужниот Балкан, за да биде

детална анализа на наодите, зборува за продорот на античките култови во долината на реката Вардар. Види: *Религија и уметност во антиката во Македонија*, Скопје 1999, со наведена целокупна литература.

⁸ Истражувањата се одвиваа во рамки на научниот проект "Долината на Вардар во I милениум пред н.е." раководен од В. Соколовска и Р. Пашиќ.; Види и Вељановска Ф. 2005, 410.

⁹ Ископувања се вршени на локалитетите Сува Река, Парагон, Милци, Вардарски Рид кај Гевгелија. Лисичин Дол кај Марвинци, Зелениште во Валандово, во Дедели. Види, Митревски Д. 2005, 15 и н.

Сл. 2 Лик на Аполон на тетрадрахма.
Лицеј (359/8 - 340/35)

прифатено од Пајонците како исклучително почитуван објект. За нашата тема од посебно значење е информацијата запишана кај Максим од Тир¹⁰ дека Пајонците го почитувале Сонцето, информација која на овој начин наоѓа сигурна потврда. Притоа, Максим Тирски додава дека Пајонците го прикажувале Сонцето како диск закачен на долг дрвен стап. Во отсуство на поблиска информација, можеме да претпоставиме дека Пајонците на овој начин го носеле сончевиот диск во свечени поворки за време на празници и прослави приредувани во чест на Сонцето.

Колку што ни е нам познато, во науката не е поставувано прашањето до кога се одржал кај Пајонците соларниот култ. Обично се смета дека овој култ преминува во почит кон Аполон како *interpretatio graeca*, во својство на бог на светлината, при што пробивот на хеленските култови на пајонска почва се зема за основна причина. Како потврда на ваквото мислење, обично се посочува ликот на Аполон прикажан на монетите на пајонските владетели Лицеј и Патрај. (Сл.2) Макар што ова е општо прифатено мислење, тоа објаснување не го задоволува интересот. Дотолку повеќе кога се знае дека кулминацијата на своето постоење Пајонците ја доживуваат во класичниот и хеленистичкиот период, кога тие егзистираат во рамките на цврста државна организација, која се протегала на значително широка територија. Како и да е, култот кон Сонцето што го негувале Пајонците и го изразуваат на секој можен начин припаѓа на религија јасно посведочена на територијата на Пајонија во текот на железното време.¹¹

¹⁰ Maximus Tyros, II, 8.

¹¹ За ова види повеќе кај Битрагова Грозданова В. 1999, 150 и н.

Сл. 3 Дионис окружен со својата дружина.
Хидрија 420-400 г. Демир Капија

Ќе помине подолг период кога на просторите на македонскиот дел од долината на Вардар ќе почнат да се јавуваат информации што навестуваат зачеток на пробив на хеленските култови од соседниот југ. Темата не е нова. Многу истражувачи се занимавале со оваа проблематика и секој труд внесувал по нешто ново и ја збогатувал содржината на проблематиката. Сите се темелеле врз нови наоди и нови согледувања на изворната граѓа, која внесувала по некој податок повеќе. Па и ние, од наша гледна точка, ќе се навратиме на истата тема по којзнае којпат. И пак ќе се потпреме врз археолошките наоди и нови откритија кои, во отсуство на пишани податоци, се јавуваат како материјална база врз која се потпираат првите сознанија врз кои се темелат истражувањата и заклучоците што ќе произлезат од тоа. Овој момент е многупати повеќестрано потврден.

Дионисовиот култ

Ако за култовите на определен простор можеме да судиме според присуството на археолошките предмети чија содржина е поврзана со нив, тогаш може да кажеме дека култот на Дионис навлегува во Повардарјето мошне рано. Така, во стручната литература повеќепати беше истакнато присуството на познатата Меидијас хидрија од Демир Капија. (Сл. 3) Во стилот на црвени фигури врз црна основа е прикажан Дионис со Аријадна, придружен од менади и ероси. Сцената насликана во шумски амбиент во една опуштена атмосфера, одразува сликарство на вази кое се припишува на атинскиот сликар Меидијас, кој работел во Атина кон крајот на 5 век пред н.е. Оваа хидрија се сметаше како предвесник на пробивот на култот на Дионис кај нас, односно, како најрано присуство

Сл. 4а, б, в Сатирска игра на црнофигурален лекит. Крај на 6. век пр.н.е. Исар Марвинци

на елементи од култот на ова божество во античките населби во некои делови од Република Македонија.¹²

Меѓутоа, неодамна е најден еден атички лекит откриен како гробен наод на некрополата на Исар-Марвинци.¹³ (Сл. 4 а, б, в) Во стилот на црни фигури на црвена основа прикажани се три личности. Централната фигура седи на стол свртена надесно, обвиткана во химатион, веројатно го претставува Дионис. Пред неа е машка фигура со исечокор напред, наназад свртена глава и раце потпрени на колковите. Зад фигурата што седи е прикажан уште еден машки лик, кој наведнат напред чекори кон седечката фигура. Двете фигури имаат опашки што без сомнение зборува дека се во прашање сатири. Сите три фигури на глава носат маски. Првата десно има маска во вид на куче, седечката фигура во форма на лав, третата фигура има маска на јарец со брада. Кај обете фигури е насликан по еден тирсос. Овој детаљ, како впрочем целокупната сцена, зборува дека е во прашање сцена од Дионисовиот круг. Но присуството на маските кај трите личности зборува дека се работи за драмска театарска претстава, на што упатува и приказот на сцената со нагласена акција, каде што актерите се прикажани во движење. Двете машки фигури кои носат костими на кои виси опашка, навестува дека е во прашање сцена од сатирските игри, кои се јавуваат во Атика мошне рано. Аналогни примероци откриени во Миеза ја определуваат датата и на нашиот лекит во втора третина на 6 век пред н.е.¹⁴ Наведени-

¹² Sokolovska V., 1981, 221-227.

¹³ Лекитот е висок 11 цм. Накнадно видов на Интернет дека е најден уште еден ваков лекит со слична содржина.

Сл. 5 Глава на Пан. Теракота. 2. век пр.н.е. Стоби

те примери кои од далечната Атика стигнале кај нас, се сведоци за популарноста на Дионисовиот култ уште кон крајот на 6 век, а тоа е време кога сатирските игри почнуваат да се прикажуваат во Атина напореко со трагедиите.¹⁵ Покрај неговото значење како обележје поврзано со култот на Дионис, наодот на овој црнофигурален лекит на Исар-Марвинци не е без значење за проучувањето на раната атичка драма и сатирските игри, кои во ова време се јавуваат и набргу заземаат место во Дионисовите обредни игри.

Присуството на овој минијатурен лекит на Исар-Марвинци од крајот на 6 век пред н.е. не би можело да се сфати како индикатор за воведувањето на Дионисовиот култ и почетоците на драмската игра на нашето подрачје, меѓутоа, секако навестува дека драмската претстава не била непознат медиум меѓу локалното население. Но за какво и кое население станува збор? На ова прашање ќе се задржиме подоцна.

Широко распространетиот Дионисов култ наоѓа одраз во уметноста низ сите времиња на антиката. Како бог на вегетацијата често е прикажан во шумски амбиент опкружен со својот тијас - сатири, силени, менади, каква што е сцената на спомнатата Меидијас хидрија од Демир Капија. Сцена поврзана со неговиот тијас содржи една ваза – пелике, исто така најдена во Демир Капија. А како бог на виното и веселбите го среќаваме често со кантарос во раката, како негов најсуштествен атрибут. Но празнувањата приредувани во негова чест содржат елементи на обредни игри со приказ на раѓање на Дионис, неговата смрт и

¹⁴ Ρομπιποϋλου Κ.-Τουρατσοϋλου Γ., 2002, 118, Π 1737.

¹⁵ Parovic Pesikan M. 1981, 159.

Сл. 6 Комична маска на калап. 2. век пр.н.е.
Исар Марвинци

повторното раѓање, во што е изразена суштината на неговиот култ - циклусот на изумирање на природата и нејзиното повторно оживување. Празникот Големите Дионисии, установен во 6 век пред н.е. станал важна религиско-државна свеченост во Атина, проследен со натпревари на хорови и изведување театарски претстави - трагедии. За време на празникот Ленеи изведувани се комедии.

Карактерот на Дионис и неговата придружба како весела, до разузданост разиграна дружина, најдобро може да се согледа преку претставите на вазното сликарство. Но неговото значење е изразувано и со посредство на други медиуми. Бројни се релјефните прикази на Дионис и личности од неговиот круг, или се тоа претстави во тркалезна пластика присутна и на нашето подрачје. Покрај низа примери кои припаѓаат на нашите простори и времето кое не интересира, значајно е присуството на двата бронзени сатира откриени во Стоби. (Сл. 14) Присуството на вакви ремек дела кај нас не е без значење. Тоа одрзува висок статус на поединци и нивното место во тогашното општество во градот Стоби. Личности од неговиот тијас, сатири, силени, менади, често се користени како декоративни елементи на предмети, бронзени и керамични садови, или се тоа самостојни минијатурни фигури користени во ритуалот при изведување на обредни дејствија. Таква е познатата Тетовска Менада која била дополнителен елемент на бронзен кратер откриен во архајската гробница во Тетово.

Култот на Дионис има голема старост. Од наша гледна точка интересен е податокот сочуван кај Хесихиј дека Дионис кај Пајонците се нарекувал Диалос, што веројатно се однесува на многу рано време.¹⁶ Инаку, во науката се смета дека култот

¹⁶ Hesych. Διαλος ο Διονυσος παρα Παιονι, според

Сл. 7 Актери на трагедија врз печат. 2. век пр.н.е.
Стибера

на Дионис води потекло од Тракија. Но се чини дека неговата појава треба да се поврзе со критско-микенскиот круг, како што мислат повеќето истражувачи. Покрај неговата улога на заштитник на природата и вегетацијата, култот на Дионис има и друго, мошне суштествено значење. Во науката е прифатено мислењето дека грчката драма никнала и се развила од оргијастичките култови и мистерии посветени на Дионис. Ова општо прифатено мислење има потврда и кај нас. Ако во понапред споменатите примери се работи за импорт увезен од големите егејски уметнички центри, сега можеме да констатираме дека располагаме со предмети за кои знаеме дека настанале на наша почва. Една впечатлива глава на пан со изразито подигнати веѓи и козји уши, откриена во хеленистичкиот стратум на цивилната базилика во Стоби, припаѓа на личности од Дионисовиот тијас.¹⁷ (Сл. 5) На ова време припаѓа еден керамичен медалјон откриен во хеленистички стратум на Исар-Марвинци со приказ на комична маска.¹⁸ (Сл. 6) Дека во случајов се работи за локален производ сведочи матрицата најдена со него. Еден керамички печат од Стибера (Сл. 7) со приказ на две машки идентични фигури во долга облека и котурни на нозете, нивниот гест на испружени раце и маски со онкос на главите, навестуваат сигурна можност во нив да гледаме актери на трагедии во настап на сцена.¹⁹ Уште една теракота од Стоби

Кацаров Г. Пеония, 61, 14; За почитувањето на Дионис-Диалос кај Пајонците, види Битракова Грозданова В. 1999, 162 ин.

¹⁷ Sokolovska V. 1981, Sl. 2; Sokolovska V. 1979, 225, Kat. br. 441.

¹⁸ Соколовска В. 1986; Истата 1981, sl. 3; Sokolovska V. 1979, 182, 183, Kat. Br. 285, 285a.

¹⁹ Sokolovska V. 1981, sl. 4; Sokolovska V. 1979, 110, Kat. br. 88.

Сл. 8 Фигура на актер. Теракота. 1. век пр.н.е. Стоби

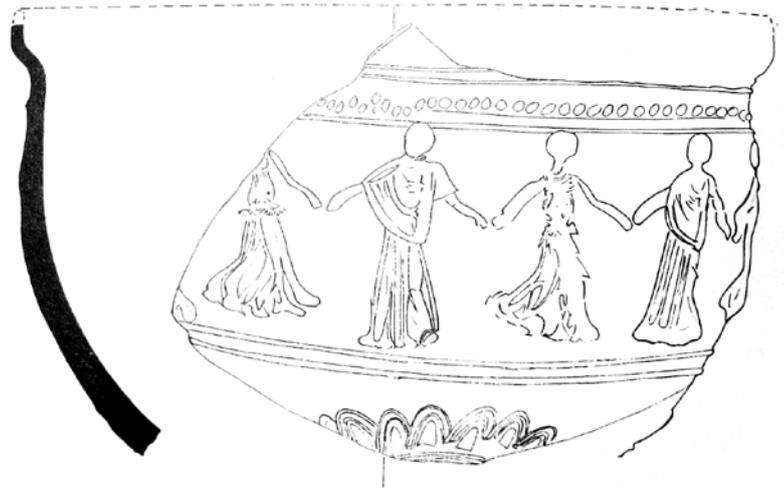
(Сл.8) претставува машка фигура со наметка, со карактеристичен став што навестува театарски гест.²⁰ Изразот на лицето со широко отворени очи и нос во форма на птичји клун, и воопшто, неговиот став, покажуваат актер со комична маска во момент на негов настап на сцена. Два фрагменти од т. н. Мегарски чаши со релјефна декорација најдени во хеленистички слој на Исар-Марвинци содржат приказ на девојки во оро. (Сл. 9)²¹ Позната како *eteleia*, оваа свечена хорска игра поврзана е со сценски претстави на трагедии, одржувани за време на празниците посветени на Дионис.

Овие примери без сомнение зборуваат дека во ова време драмската игра се пробива на нашето подрачје и дека тогаш веќе постоеле услови и интерес за драмски претстави далеку пред подигањето на трајните театарски објекти во Стоби, Хераклеја, Лихнид и Скупи.²² Овие елементи дозволуваат да заклучиме дека театарски претстави можеле да бидат одржувани на отворени простори или со посредство на провизорни дрвени конструкции, околност позната во хеленските градови. Макар што се временски значително оддалечени, вредно е да ги посочиме “Примерите на плоштадна сценичност” сочувани во средновековието, тема на која потсетува Е. Манева, поврзана со постоењето на “театар” во Просек - Стенае во времето на Стрез, како и забавните сценски

²⁰ Исто, Сл. 5.; Sokolovska V. 1979, 115, Kat. br. 108.

²¹ Соколовска В. 1986, 81, Т. 70, 1 и 2.

²² Оваа идеја ја имам изнесено одамна. Види, Соколовска В. 1981, 222 и 223.

Сл. 9 Хорска игра, *eteleia*, прикажана на Мегарска чаша, 2. век пр.н.е. Исар Марвинци

игри на танчари, лакрдијаши, приредувани во средните векови на улици, панаѓури и отворени места.²³

Во Музејот на град Неготино се наоѓа еден мермерен блок, исклучително редок и интересен наод. Неговото објавување е во тек. Ние само ќе ја споменеме релјефната претстава на предниот дел од блокот. На растојание од околу 1 метар е прикажан мотив инспириран од Дионисовиот круг – една динамична сцена на разиграни менади во живи движења и со кренати раце. Играта се одвива во природен амбиент, во опкружување со винова лоза – листови и гроздови. Приказот на фигурите е изведен во висок релјеф, додека вегетабилните орнаменти во плиток. (Сл.10) Овој контраст покажува уметничка зрелост и вештина, што не наведува на мислење дека споменикот бил во состав на храм – светилиште од хеленистичкото време, поврзан со култот на Дионис.

Ова би била уште една потврда за масовното прифаќање на Дионисовиот култ меѓу локалното население во хеленистичкото време во Повардарјето. Понатаму, низ римскиот царски период, неговото почитување е посведочено повеќестрано преку ликовни претстави на Дионис и личности од неговиот тијас како составен дел на духовната страна во животот на популацијата.

²³ За оваа исклучително интересна тема и за нас значајна информација, види: Манева Е. 2013, 89 и н.

Сл. 10 Менади во игра, Релјеф на архитектонски блок. Хеленистичко време. Околина на Неготино

Култот на Кибела

Пробивот на култот на Кибела на нашето подрачје исто така се врзува за порано време. Нејзиното маркантно присуство припаѓа на класичната епоха и, како што ќе се види, трае до длабоко во хеленистичкото време. Како мајка на природата и на се што се раѓа и развива на земјата, Кибела води потекло од раните неолитски времиња како Magna Mater. Нејзината изворна улога како заштитничка на природата е сигурен доказ за нејзината популарност во античкиот свет. Но нејзиното присуство на просторот населен со пајонска популација има и друга заднина. Врските на јужнобалканските земји со Мала Азија датираат од дамнешни времиња, посведочени повеќестрано во текот на долг временски период.

Култот на Кибела (Κυβέλη, Magna Mater Deorum) води потекло од Мала Азија. Наречена е така според гората Cybele во Фригија, која се смета за нејзино митолошко место на раѓање. Почитувана е на планинските врвови во Мала Азија, каде што се одржувале религиски обреди поврзани со нејзиниот култ. Замислувана е како седи во кочија што ја влечат лавови, кои подоцна ќе станат составен дел на иконографската претстава на божицата. Култот на Кибела е поврзан со митот за Атис (Ἄττις), нејзин следбеник и миленик. Кога тој ја засакал нимфата Сагаритида, љубоморната Кибела му го помрачила умот и тој во лудило, под еден бор, извршил самокастрација и потоа умрел. Оваа најверојатно изворна верзија на митот за Атис и Кибела, го одразува суштествениот карактер на култот како инкарнација на создавањето

и пропаѓањето на животот на земјата и неговото обновување. Кибелините свечености, мегалезии, одржувани од 4 до 9 април, имаат оргијастички карактер, при што нејзините свештеници Гали (Γαλλοί) биле кастрирани.²⁴ На овој момент истражувачите се повикуваат кога култот на Кибела и Атис го поврзуваат со култот на Дионис. Но оргијастичкиот карактер на свеченостите, играта и музиката како составен дел на свеченостите кои во двата култа се карактеристични, за култот на Дионис, но и тој на Кибела, се елементи кои ги поврзуваат овие две божанства, во основа заштитници на природата, нејзиното умирање и повторното оживување.

Судејќи според ликовните претстави култот на Кибела е прифатен на грчкото копно мошне рано. Еден калап за изработка на теракоти со приказ на Кибела најден во Олинт е датиран кон крајот на 5. или почетокот на 4 век. За нашата тема овој податок е значајна и несомнена информација дека култот на Кибела се пробивал кон север токму со посредство на овој град.

Кибела е почитувана интензивно во градот Доберос, лоциран на Исарот кај с. Марвинци, недалеку од Валандово. Неколку нејзини ликовни претстави во мермер (Сл. 11а, б) се адекватни на многу примери наоѓани во античките градови на Црно Море и Егеја. Тие припаѓаат на класичниот и хеленистичкиот период. Но на Исар-Марвинци се најдени локални прикази на божицата напра-

²⁴ Срејовић Д., Цермановић А. 1979, 203.

Сл. 11а, б Ликовни претстави на Кибела. Ранохеленистичко време. Исар Марвинци

вени во теракотата. (Сл. 11в) Ако за претходните може да се смета дека се направени во некој од егејските уметнички центри, за приказот на Кибела во теракотата се знае сигурно дека е локален производ.²⁵ На сите примери е присутна постојаната иконографија: Кибела седната на престол со тимпанон в рака, придружена од лавови и аколити. Распонот на нивната временска припадност, од 4. до 2./1. век пред н.е. е потврда за долготрајното почитување на култот во градот Доберос. Притоа се наметнува заклучок дека за време на овој долг временски период било изградено светилиште посветено на Кибела.

Јужно од Исар – Марвинци, непосредно до Гевгелија се издига Вардарски Рид на кој се откриени и истражени делови од населба која егзистирала во текот на првиот милениум пред н.е., паралелно со градот Доберос. Истражувањата од 1995-2004 година обелоденија одделни делови од градот, (веројатно Гортинија). Во една од куќите, според натпис на керамички садови наречена Менек, констатирано е дека се работи за работилница на керамика и притоа е откриена керамичарска печка. Во тој простор се најдени две теракоти со претстава на Кибела. (Сл. 11г) Културниот слој датиран е со монети на Пела, но и монета на Антигон Гонат.²⁶ Овој податок е особено важен поради

попрецизното датирање на теракотите на Кибела, а особено околноста која уште еднаш потврдува дека теракотните фигури на божицата се локално правени, што е претходно констатирано за локалното потекло на теракоти на Исар-Марвинци.

Пробивот на култовите во антиката е општа појава која не треба да зачудува кога се знае дека во меѓувреме доаѓало до мешање на населението дури од меѓусебно оддалечени простори. Но кај нас, во Повардарјето, последиците на пробивот и прифаќањето на култовите има, ни се чини, своја историска заднина, која во исто време разјаснува и други моменти од античкото минато на Македонија.²⁷

Култот на Диоскури

Едно важно откритие направено во 1959 година покажа дека во хеленистичкото време во Повардарјето биле почитувани браќата близнаци Кастор и Полидеук. Четири километри северно од Демир Капија, непосредно до железничката пруга, се откриени остатоци од сидан објект со мали димензии, во чија внатрешност се најдени фигурални претстави во мермер со приказ на Диоскурите. Уште во тоа време, но и подоцна, кога е овој наод објавен, установено е дека се во прашање

²⁵ Битракова Грозданова В., *Религија и уметност во антиката во Македонија*, Скопје 1999, 124 и н.

²⁶ Митревски Д. 2005, 54, Сл. 46, 47 и 51.

²⁷ За овој проблем поконцизно во Соколовска В., “Етапи во историскиот развој на Доберос”, *Maced. acta archaeol.*, No. 21, во печат.

Сл. 11в Приказ на Кибела во Теракота.
Хеленистичко време. Исар Марвинци

Сл. 11г Теракота на Кибела. 2. век пр.н.е.
Вардарски рид, Гевгелија

овие митолошки личности. Покрај овие ликовни претстави најдени се околу 200 бронзени монети, кои го определуваат и времето на постоењето на ова засега единствено светилиште на наша почва.

Во хеленската митологија Кастор и Полидеук се означени како синови на Зевс и Леда, браќа на Хелена Тројанска. Тие се јавуваат како заштитници на морепловците, а се прикажувани со симболи како звезда утринска и вечерна, при што им е припишана улогата на носители на светлината. Прикажувани се секогаш со коњи, заедно, со што симболизираат братска љубов. Се смета дека нивниот култ се појавил во критско-микенскиот круг, па како таков во прво време бил распространет на Пелопонез. Подоцна се шири низ просторот на Егејската област, за во хеленистичко време да стигне и во Демир Капија. Во хеленистичкото време Диоскурите се изедначени со Кабирите, чие средиште на култот се наоѓало на островот Самотраке.

На територијата на Република Македонија култот на Диоскурите е посведочен на повеќе локалитети, особено во регионот на Битола.²⁸ Во Стоби е најден еден релјеф забележан многу одамна, а од Неготино потекнува еден релјеф објавен од Битракова Грозданова.²⁹ Една ара на која се при-

кажани само Диоскурите, најдена е во Куманово. Нашите споменици од Демир Капија содржат вообичаен иконографски приказ. Диоскури на коњи или покрај нив, со пилоси на главата, стојат од обете страни на божицата, која од своја страна е прикажана со факел во едната или во двете раце.³⁰

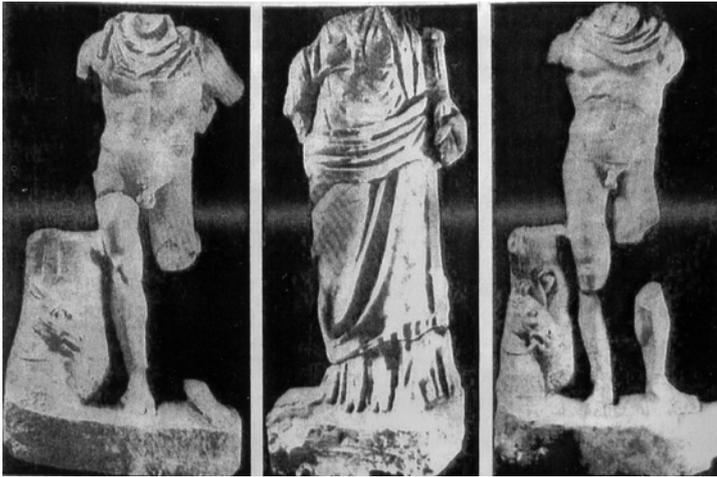
Спомениците со приказ на Диоскурите од Демир Капија припаѓаат на ликовни претстави со завидни квалитети. Статуарната група, на која лизиповскиот стил во приказ на машка фигура е изразито присутен, е изработена од добар мајстор. (Сл. 12а) И релјефниот приказ на Тријадата посветен од дародавецот Макетианос може да се вброи во квалитетните дела. (Сл. 12б) Вториот релјеф има натпис поврзан со Артемида тхаламос, заштитничка на брачната одаја. (Сл. 12в) Третиот релјеф е дело на неук, селски мајстор. (Сл. 12г).

Ритуалот изведуван при свеченостите посветени на Диоскурите, при што тие се јавуваат како заштитници на коњаниците и морепловците, ги вбројуваат Диоскурите во хеленската митологија како заштитници на мажите. Дародавецот Макетианос, запишан на еден од релјефите од Демир Капија, можеби треба да се сфати како потврда на ваквото мислење. Но спомнувањето на Артемида во натписот на нашиот релјеф како заштитничка

²⁸ Соколовска В. 1974, 61 и н.

²⁹ Битракова Грозданова В. 1999, 236.

³⁰ Детален опис на наодите, види во: В. Соколовска 1974, 267-278.

Сл. 12а Тријада во тркалезна пластика.
2. век пр.н.е. Демир Капија.

Сл. 12б Диоскури со богиња.
Посвета на Макетианос. 2. век пр.н.е. Демир Капија

на брачната одаја, има и друго значење, кое бара свое објаснување. Спомнувањето на божицата на релјефна претстава на Тријадата, секако е идеја на уметникот или желба на дародавецот. Во секој случај, не верувам дека спомнувањето на Артемида има некаква врска со почитувањето на оваа божица кај Пајонците, макар што знаеме дека, според Херодот, пајонските жени и принесувале подароци на божицата завиткани во пченична слама.

Датирањето на нашиот наод и светилиштето на Диоскурите е исклучително значајно за нашата тема. Бронзените монети, околу 200 парчиња најдени непосредно до мермерните споменици, се крајно кородирани. Според неколку парчиња кои беа подобро сочувани се успеа да се установи дека припаѓаат на автономни изданија без име на владетели, исковани околу 185-168 (одн. 187/6-168/7) и монети на Амфиполис и Тесалоника, исковани во истото време. Нема сомнение дека и светилиштето припаѓа на истото време.

Распространетоста на ликовните претстави на Диоскурите во Битолскиот регион и Долно Повардарје зборува дека култот на Диоскурите бил почитуван во краишта на Пајонија, одн. Македонија, кои биле под хеленско културно влијание. Но новите сознанија базирани врз понови согледувања, зборуваат дека ова треба да се посматра и од друга гледна точка.

Пештерно светилиште кај Дрен

Околу 20 км одалечено од Демир Капија, кај с. Дрен и месноста Горни Змеовец се наоѓа позната пештера во која се откриени бројни статуети од керамика, околу 300 парчиња. Истражувачите кои го посетиле и истражувале локалитетот констатирале дека се работи за античко светилиште.³¹ Ова пештерно светилиште, според В. Лилчиќ влезот

во подземниот свет за античките жители на регионот³², е редок пример на свето место во антиката кај нас. Според Битракова Грозданова, која има објавено дел од наодите, светилиштето е посветено на Афродита. Со анализа на расположивиот материјал таа доаѓа до заклучок дека тука е лоцирано свето место, *locus sanctus*, посветено на божицата Афродита, но дека тука биле приложувани дарови и на други женски божества - Атина, Деметра, Кора.³³

Ова исклучително интересно светилиште останало недоволно истражено и целосно објавено, со што нашата археолошка наука останала посиромашна за едно мошне интересно и ретко откритие. Но за нас е особено значајно времето на неговото постоење и улогата што ја имало. Датирањето на теракотите најдени во пештерата како негова содржина, претежно во 2. век пред н.е. предложено од Битракова Грозданова, се вклопува во нашите размислувања за култовите во хеленистичкото време во регионот на Демир Капија. Дел од теракотите прикажани на сл.13, покажуваат допадливи ликови на божици направени од добри мајстори – коропласти. Разновидноста на физиономиите која веднаш паѓа в очи, формата на фризури и деталите што се среќаваат, зборуваат за подолго траење на светилиштето и за многубројни верници кои приложувале свои дарови во вид на овие ликовни претстави - теракоти на божествата. Притоа, како што изгледа, ритуалот во ова пештерно светилиште го извршувале жени.

³¹ Лилчиќ В., 2008, 12.

³² Idem.

³³ Битракова Грозданова В., 1987, 138 и н.

Сл. 12в Релјеф со приказ на диоскури и богиња со посвета на Артемида Тхаламос. 2. век пр.н.е. Демир Капија

Заклучок

Содржината на темата во гореизложениот текст е базирана врз расположливата археолошка граѓа откриена на еден дел од територијата на Република Македонија. Се обидовме да ги издвоиме култовите кои биле почитувани во Повардарјето, во прв ред на делот од Демир Капија до Гевгелија, за кој всушност имаме сигурни информации. Тоа е само мал дел од просторот кој своевремени бил населен со пајонска популација, а подоцна освоен од Македонците и приклучен кон македонското кралство. Притоа ни се чини дека успеавме да добиеме една заокружена целина за религијата и култовите почитувани на овој простор во хеленистичкото време. Изворната граѓа со која располагаме мислам дека јасно ја осликува состојбата.

Религијата и култовите во антиката претставуваат мошне сложена тема, чие проучување бара длабоко познавање на многу појави од општ или локален карактер. Во текот на вековите кога настанале определени божества и нивните функции се мешале, создадени се култови и ликовни претстави кои тешко може да бидат објаснети. Синкретизмот притоа го усложнува проблемот до размери на несфатливост и често води кон претпоставки кои никогаш не можат да бидат објаснети на задоволителен начин.

Почитувањето на Дионис, односно воведувањето на неговиот култ среде пајонското население се врзува со многу ран датум.³⁴ Сцените поврзани со неговиот култ што ги среќаваме на вазите од 6. и 5 век пред н. е. не значат дека култот на Дионис е прифатен од локалното население, но во секој случај тие навестуваат запознавање и постапно воведување на култот, одн. зачетоци на прифаќањето, кое подоцна ќе биде и потврде-

³⁴ Види заб. 15.

Сл. 12г Релјеф на Диоскури со богиња. Хеленистичко време. Демир Капија

но. Но во исто време, можеме да бидеме уверени дека драмската претстава, која се појавила и развила од празнувањата поврзани со култот кон ова божество, во хеленистичкото време веќе била присутна на нашата почва. За тоа сведочат теракотните фигури со приказ на глумци во момент на настап на театарската сцена. Бронзените статуи на сатир свирач и сатир играч, (Сл. 14 а, б), макар што се најдени во рамките на римска богата куќа во Стоби, претставуваат сведоштво за особена почит кон Дионис и неговиот круг на наша почва во хеленистичкото време.

На просторот кој е предмет на нашето излагање почитувањето на божицата Кибела е посведочено низ целиот тек на хеленистичкото време, кое може условно да биде врамено од крајот на 4 век па до 1 век пред н.е. И на соседната Гортинија, лоцирана на Вардарски Рид кај Гевгелија, сигурно е посведочена во 2 век пред н. е. На двата локалитета е посведочена локална продукција на теракоти, кои биле приложувани на отворени места или во мали храмови посветени на неа. А тоа значи дека во ова време морало да дојде до пошироко прифаќање на нејниот култ и од страна на локалното население. Актуелните историски настани имале во тоа голем удел.

Не можеме да бидеме сигурни кога навлегува почитувањето на Диоскурите во нашиот регион. Но затоа сигурно знаеме дека во текот на 2 век пред н.е. биле интензивно почитувани. Нивните ликовни претстави најдени во светилиштето кај Демир Капија јасно покажуваат дека се подарени од верници кои ги набавувале овие икони од различни уметнички центри на Егејското крајбрежје. Бројноста на монетите приложувани во светилиштето зборува за голем број дародавци кои не можеле да си дозволат на боговите да им подарат

Сл. 13 Ликови на женски божества во теракота. 2. век пр.н.е. Пештерно светилиште Дрен. Демир Капија

скапи мермерни релјефи, но биле во состојба да приложат бронзена монета, што исто така не било за потценување. Сето ова значи дека во Демир Капија, во текот на хеленистичкото време бил широко почитуван култот кон Диоскурите. Ако ја побараме заднината за присуството на нивниот култ во Демир Капија како потврда, треба да се вратиме назад и да се потсетиме дека македонскиот крал Филип V ги обновил опустошените градови во Повардарјето со нов бран населување колонисти, кои за своите потреби ќе подигнат храм во ново опкружување, кој ќе служи за нивните духовни потреби. Но индигеното население набргу ќе го прифати нивниот култ што ќе биде покажано на соодветен начин.

Пештерното светилиште во Дрен е добар пример на свето место воспоставено од население дојдено од простори каде што било потврдено почитувањето на Афродита. Теракотните фигури на божествата најдени во пештерата не можеме да сметаме дека се локално произведувани. Тие се дела на работилници со постара традиција, најверојатно на Амфиполис. А врските на овој град на Егејското крајбрежје со долината на реката Вардар се посведочени од поодамна, уште од времето на класичниот период, и како што може да се види, со извесни прекини траат и во хеленистичкото време.

Од друга страна, во науката веќе одамна се покажа дека во хеленистичкото време на нашите

простори доаѓа до изразено единство на материјалната култура, вклучувајќи ги регионите на Пела, Берија и Амфиполис.³⁵ А тоа значи широко прифаќање и вклопување во современите токови и постигањата на времето на поширок пајонски простор. Ова е време кога големи пајонски територии веќе егзистираат во македонското кралство како нејзин составен дел. Па и во Демир Капија, античката Стенае, можеме да сметаме на широко прифаќање на култот на Диоскурите од страна на локалното население, макар што знаеме дека светилиштето е основано од дојденци.

Оваа појава не треба да зачудува. Посведочена е во хеленистичкото време на широките медитерански простори, кога се прифаќаат култови кон божества дотогаш наполно туѓи, во прв ред Изиди и Серапис, како одраз на директни контакти и влијанија во новосоздадените кралства на дијадосите. Дали статуетите на Изиди од Охрид се предмети на доселеници од Египет или се тоа Македонци кои го прифатиле култот на Изиди и својата почит кон ова божество го манифестирале на овој начин, нема никогаш да дознаеме. Храмот на Изиди во Стоби, изграден во римско време, секако е резултат на прифаќање на ова божество и одржување на нејзиниот култ среде пајонската почва. Но тоа е веќе раноцарски римски период

³⁵ Соколовска В., Шурбановска М. 2014, во печат.

Сл. 14а Сатур свирач. 2. век пр.н.е. Стоби

Сл. 14б Сатур танчер. 2. век пр.н.е. Стоби

кој е надвор од нашиот интерес. Храмот на Диоскурите во Демир Капија зборува за веќе прифатен култ од страна на локалното население.

Макар што знаеме дека влијанието на грчката култура и религија е изразено повеќестрано, божества од кругот на хеленскиот пантеон на нашите простори во хеленистичкото време, како што се гледа, не се особено бројни. Сведени се на почит кон Дионис, Кибела, Диоскури и Афродита. Овој заклучок е произлезен од информациите со кои располагаме на просторот што е предмет на нашата тема.

Би било пожелно, а во тоа се состои и суштината на нивното присуство на нашата почва, да се вратиме назад во времето и ги побараме нивните корени. Се забележува дека и култот на Сонцето и култот на Кибела, па и оној на Дионис, стојат во врска со источните влијанија. За потеклото на Пајонците од просторите на Мала Азија, одн. Дарданија, веќе е нашироко пишувано. Го спомнавме и Соларниот култ кој дошол на јужниот Балкан, одн. Повардарјето заедно со Пајонците и нивното населување на балканските простори. И потеклото на Кибела е поврзано со Мала Азија, одн. Фригија, која се смета за колевка на нејзиниот култ. Врските

на тракискиот и пајонскиот простор со Мала Азија се потврдени повеќестрано. Да се потсетиме само на Тројанската војна и сојузништвото на Пајонците со кралот Пријам. А тие врски траеле и во текот на историскиот период.

Ако во гореизнесеното имаме право, тогаш треба да се запрашаме на кој начин овие култови и верувања стигнале на пајонска почва. Мислам дека нема да згрешиме ако се повикаме на резултатите од археолошките истражувања на теренот и заклучоците што произлегуваат од тоа.

Ископувањата на Исар-Марвинци недалеку од Валандово, како и во Демир Капија, две истакнати антички населби во Повардарјето, покажаа дека во рано античко време, кон крајот на 5 век пред н.е. тука се населило население од јужните хеленски простори, меѓу кои, покрај останатото, сигурно е посведочено присуство на атињани. Тоа население го носи со себе обичајот и ритуалот практикуван при погребувањето, како и суштествените предмети користени во овој обред, појава веќе одамна воочена и нагласена во археолошката литература.³⁶ Сега знаеме дека уште кон крајот на

³⁶ Вучковиќ Тодоровиќ Д. 1961, 267.

6 век во Повардарјето, во пајонскиот град Доберос на Исар-Марвинци се присутни поединци од јужните хеленски градови. И коринтскиот арибалос од Скопје тука е дојден заедно со својот сопственик, кој со себе го носи предметот што навикнал да го користи.³⁷ И атичката стела од Скопско Кале е гробно обележје на доселен атинчанин. И микенските мечеви од Игларево ги носат нивните сопственици кога се одлучиле да навлезат далеку на север во внатрешноста на Балканот во потрага по заработувачка и подобри животни услови. Од сигурни историски извори знаеме дека загадниот Дамастион, лоциран во внатрешноста на Балканот, е основан во исто време, крајот на 5 век пред н.е. од бегалци од Менде и Егина во една рудоносна област.³⁸

Во текот на хеленистичкото време, некаде од крајот на 3 век, па до длабоко во 2 век доаѓа до уште едно населување, овојпат од егејските градови кои веќе одамна се наоѓаат во рамките на македонското кралство – Амфиполис, Тесалоника, Пела, Берија.³⁹ Овојпат тоа е дело на Филип V, кој со ново население ги обновил опустошените градови по течението на Вардар, меѓу кои Доберос, Стене и Стоби.

Наведените примери се доволен доказ за проивот на култовите во Повардарјето. Тие се дело на новоодојдено население, кое тука, во определени историски околности, основало свои колонии. Ликовните претстави на Кибела, храмот на Диоскурите и ликовните претстави на Тријадата, како

и пештерното светлиште кај Дрен се нивно дело. Но локалното, индигено пајонско население, на бргу ги прифатило култовите и ги практикувало на соодветен начин. Оваа појава е адекватна на ситуацијата на просторите на југот на Балканот, сега во рамките на Македонија, вклопени во античката културна сфера. Адекватна појава е присутна во Прилепско-битолскиот регион, каде што е евидентно почитувањето на Кибела и Диоскурите, посведочени со мноштво ликовни претстави.⁴⁰

Во гореизложениот текст се обидов да ги прикажам и нагласам божествата и култовите прифатени и одржувани на еден дел од територијата на Република Македонија во хеленистичкото време. Темата се однесува на дел од Долината на реката Вардар, диктирана од расположливата археолошка граѓа. Сликата која е пред нас мислам дека доволно јасно ја изразува историската заднина и околностите што довеле до воведување и прифаќање на хеленските култови и религијата на пајонска почва. Новите откритија може да донесат нови сознанија и да ги прошират нашите знаења за култовите практикувани на територијата на Република Македонија во предримско време. Бројни божества, почитувани во градовите во Македонија - Зевс, Хера, Деметра, Афродита, Артемида, Аполон, Асклепиј и Хигија, Херакле и други посведочени на натписи и ликовни претстави во релјефи и тркалезна пластика, се богови почитувани дури во римско време. А тоа е друга тема која не е од интерес за оваа пригода.

БИБЛИОГРАФИЈА

Adams W. L. 2006, Hellenistic Kingdoms, **Hellenistic World**, edited by Glenn R. Bugh, Cambridge 2006, 28-51.

Битракова Грозданова В. 1987, Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.

Битракова Грозданова В. 1999, За верувањата во антиката по долината на Вардар, **Религија и уметност во антиката во Македонија**, Скопје 1999.

Dull S. 1977, Die Gotterkulte nordmakedoniens, Berlin 1977.

Лилчиќ В. 2008, Три тврдини на македонските кралеви кај Демир Капија, **Македонско наследство**, Година XI, број 33, Скопје 2008, 3-26.

Mikalson J.D. 2006, Greek Religion: Continuity and Change in the Hellenistic Period, **Hellenistic World**, edited by Glenn R. Bugh, Cambridge 2006, 208-222.

Микулчиќ И. 1999, Антички градови во Македонија, Скопје 1999.

Манева Е. 2013, Средновековниот театар во Македонија - Примери на плоштадна сценичност – **Патримониум.МК**, Година 6, број 11, 213, 89-98.

Митревски Д. 1991, Дедели, Некропола од железно време во Долно Повардарје, Скопје 1991.

Митревски Д. 1992, Прилог кон познавањето на Долновардарската – пајонска група на железното време, **Maced. Acta archaeol.**12, Скопје 1992, 145-165.

³⁷ Санев Г. 2012, 35 и н.

³⁸ За убикацијата на Дамастион, види Соколовска В. 1990, 9-34.

³⁹ Види заб. 20.

⁴⁰ Битракова Грозданова В. 1999, 124 и н. 226 и н.

Митревски Д. 2005, Вардарски Рид, Истражувања 1995-2004, **Вардарски Рид Том I**, Скопје 2005, 15-90.

Parovic-Pesikan M. 1981, Pozorisni motivi na grckim vazama, **Anticki teatar na tlu Jugoslavije**, Novi Sad 1981, 155-177.

Петрова Е. 1999, Пајонија во II и I милениум пред н.е., Скопје 1999.

Ρομιοπουλου Κ. – Τουρατσογλου Γ. 2002, ΜΙΕΖΑ Νεκροταφειο υοτεροαρηαικον – προιμον ελληνιστικον ηρονον, Αθηνα 2002.

Санев Г. 2012, Еден коринтски арибалос од Скопје, **Patrimonium.MK**, No. 10, Скопје 2012, 35-40.

Соколовска В. 1974, Светилиште на Диоскурите кај Демир Капија, **Жива Антика**, Год. XXIV, Св. 1-2, Скопје 1974, 267-278.

Sokolovska V. 1979, Anticki teatar na tlu Jugoslavije, Katalog, Novi Sad 1979, Kat. Br. 88; 108; 285; 441 i dr,

Sokolovska V. 1981, Pokretni arheoloski materijal sa teatarskom tematikom, **Anticki teatar na tlu Jugoslavije**, Novi Sad 1981, 221-227.

Соколовска В. 1986, Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986.

Соколовска В. 1987, Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987.

Соколовска В. 1988, Ликовни претстави на Кибела, **Maced. acta archaeol.** 9, 1988, 113-126.

Соколовска В. 1990, Пајонското племе Агријани и врските со Дамастион, **Maced. acta archaeol.** Скопје 1990, 9-34.

В. Соколовска 1991, Хеленистичка керамика во Повардарјето, **Жива Антика**, Посебни издања бр.9, Скопје 1991, 207-215.

Срејовић Д., Цермановић А. 1979, Речник грчке и римске митологије, Београд 1979.

Вељановска Ф. 2005, Праисториско население на Вардарски Рид, **Вардарски Рид**, Том I, Скопје 2005, 401-413.

Вељановска Ф. 2006, Античкото население од Марвинци-Валандово, Скопје 2006.

Vermaseren M. J. 1982, Corpus Cultus Cybelae Attidisque, Leiden 1982.

Вучковић Тодоровић Д. 1958/59, Грчки гроб из Демир Капије, **Старинар IX-X**, Београд 1958/59, 281-286.

Вучковић Тодоровић Д. 1961, Античка Демир Капија, **Старинар 12**, Београд 1961, 229-269.

Winthrop Lindsay Adams 2006, The Hellenistic Kingdoms, 36, во **Hellenistic World**, Cambridge 2006.

Viktorija SOKOLOVSKA

RELIGION AND CULTS IN THE HELLENISTIC PERIOD ON THE TERRITORY OF REPUBLIC OF MACEDONIA

Summary

This paper refers to the cult practiced in the Hellenistic time in one part of Vardar Valley included in the territory of the Republic of Macedonia. This region, between Gevgelija and Demir Kapija, is a small part of the territory which in previous time was inhabited by the paionian population, later conquered by the Macedonians when it became part of the Macedonian kingdom. It is necessary to mention that the oldest cult in this region, mentioned in written sources (Max. Tyr. 8,II) and archaeologically attested, was worship of the sun. Their belief in the sun, the Paionians expressed in every possible way, (See Fig. 1) and, as Maximus Tirus (II,8) say, they presented it as a disk fastened on a long pile.

The cult of Dionysus, respectively the introduction of his cult between the paionian population in the Vardar Valley, is connected with early time. The scene of him and his company are pictured on vas-

es from 6th and 5th cen. (See fig. 3 and 4). But that does not mean that his cult was accepted by the local population. Later, in the Hellenistic time, when his cult reached its peak in many parts of the life, we find Dionysus and his followers as decorative elements on metal vessels and pottery. But, in the Hellenistic time, when drama performance appears, which originate and developed from the Dionysus cult, his cult becomes popular through the local population, a conclusion attested by figures of actors in the moment of their performance on the stage. (See Figs. 5-8). The bronze statues of Satyr Player and Satyr Dancer, (Figs.9a,b) in spite of their finding place in a roman rich building in Stobi, testify a big worship of this god and his thiasos on our region.

In the region of our interest, the warship of goddess Cybele is attested during the whole Hellenistic period, namely from about the end of the 4th to the

1st cen. B.C. This conclusion is based on images of Cybele found on the site of Isar-Marvinci, where is located the paionian town of Doberos. (See Figs. 10a,b). On the nearby site of Vardarski Rid, where is located the ancient town of Gortinia, local production of images of the goddess is attested in the 2nd century B.C. (See Fig. 12) In the meantime, the finds of images of Cybele on the site of Isar-Marvinci made in terracotta, (See Fig. 11) dedicated to this goddess, indicate that there existed the sanctuary which served for performing the rites of her cult. This evidence leads to the conclusion that the cult of Cybele in the Hellenistic period was accepted and worshiped as a religion by the whole population.

We cannot be sure when the worship of Dioskuri is introduced in our region. But we know that in the 2nd cen. B.C. they are intensively admired. Their images found in the sanctuary in Demir Kapija clearly attested that they are presented by the worshipers who get them from different art centres on the Aegean coast. (See Figs. 13a-d) A big number of coins (Amfipolis, Tessalonika from 187/6-168/7), dedicated to the gods, testify a big number of modest people who gave their present to the Gods. It means that in Demir Kapija, the ancient Stenae, during the Hellenistic period was accepted and worshiped by the local paionian inhabitants, in spite that the temple was erected by newcomers.

The Cave sanctuary in Dren is a good example of locus sanctus created by the people which came from the region where the worship of Aphrodite was settled. The terracotta figurines of goddesses found in the cave are not locally made. They are artefacts of workshops with old tradition, probably from Amphipolis. The connections between the Aegean Coast with the Vardar Valley are attested from the classical period and last to the Hellenistic period.

Although we know that the influence of Greek culture and religion in the paionian territory is expressed many-sided, the deities from Hellenic pantheon in the Hellenistic period in our region are rare. On the evidence on the material available, we come to the conclusion that during the Hellenistic time they are deduced to the worship of Dionysus, Cybele, Dioskuri and Aphrodite.

Now, we should ask how they reached on the paionian soil. The answer is possible to find in the archaeological investigations.

The excavations at Isar-Marvinci and Demir Kapija, two prominent towns in the Vardar Valley, have showed that in the course of 6th cen. and in 5th cen. there came people from Hellenic south, namely from Athens. These people brought with them the customs and religious practices in burials, as the essential objects used in this occasion, occurrence noticed long ago. Now we know that during the second half of 6th cen. and later in the classical period, in the towns of Doberos on Isar-Marvinci and Demir Kapija the ancient Stenae, are present people from southern Hellenic towns. For such a situation we have many examples. The Corinthian arbalos in Skopje and Athenian grave monument in Skopje came here with their owners, which decided to go away far in the interior of the Balkan in search for better life. Mysterious Damastion is founded by refugees from Mende and Egiina at the end of 5th cen. B.C. Later, in the Hellenistic time, it is known that Macedonian king Philip V tried to revitalise the towns in Vardar River Valley which were devastated in the Celtic invasion and settled their population from Macedonian territory. That is the second wave of the big colonisation of the towns in Vardar Valley.

Those examples are sufficient proof for introducing the cults and religion in the Vardar Valley. The images of Cybele and Dioskuri and the temple dedicated to them, as the Cave sanctuary in Dren, are their act. But, the local indigenous population soon accepted their cults and practiced them in their own way. This appearance is equal to the situation on the wide southern Balkan area.

In this paper I tried to present and emphasise the cults practiced in one part of the territory of Republic of Macedonia, namely, the region of Vardar Valley between Gevgelija, through Demir Kapija to the town of Stobi in the Hellenistic time, the theme based on the available information. The investigation which will be carried in the future can bring new evidence and new knowledge.